

6. Говірки чорнобильської зони. Системний опис / Автори П. Ю. Гриценко та ін. – К. : Довіра, 1999. – 271 с.
7. Говірки Чорнобильської зони : тексти. – К. : Довіра, 1996. – 359 с.
8. Говори української мови : зб. текстів. – К. : Наук. думка, 1977. – 591 с.
9. Залеський А. М. Говірки Київського / А. М. Залеський // Полісся Київське Полісся : Етнолінгвістичне дослідження. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 18–27.
10. Зінчук Р. С. Словозміна іменників у західнополіських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Р. С. Зінчук. – Луцьк, 2010. – 20 с.
11. Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальний обряди. Етнолінгвістичні студії. Т. 1 / В. Л. Конобродська. – Житомир : «Полісся», 2007. – 354 с.
12. Лексика Полесья. Матеріали и исследования. – М. : Наука, 1968. – 368 с.
13. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / П. С. Лисенко. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1961. – 72 с.
14. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
15. Назарова Т. В. Некоторые особенности вокализма украинских правобережнополесских говоров / Т. В. Назарова // Полесье. Лингвистика. Археология. Топонимика. – М. : Наука, 1968. – С. 67–101.
16. Никончук М. В. Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні : Монографія / М. В. Никончук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 316 с.
17. Никончук М. В. Програма-питальник до лексичного атласу Правобережного Полісся / М. В. Никончук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 80 с.
18. Полісся: етнікос, традиції, культура. – Луцьк : Вежа, 1997. – 264 с.
19. Полісся: мова, культура, історія: Матеріали міжнародної конференції. – К., 1996. – 468 с.
20. Романюк П. Ф. Лексика некалендарних обрядов правобережного Полесья (на матеріалі свадобного обряду) : дисс. ... канд. філол. наук / Петр Федорович Романюк. – Житомир, 1984. – 294 с.
21. Толстой Н. И. Этнокультурное и лингвистическое изучение Полесья (1984-1994) / Н. И. Толстой // Славянский и балканский фольклор. – М. : Индрик, 1995. – С. 5–20.
22. Толстой Н. И., Толстая С. М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Полесский этнолингвистический сборник. – М. : Наука, 1983. – С. 3–21.
23. Galyna Grymashevich. Actual problems research Middle Polissja dialects

Summary. In the article analyzed state research Middle Polissja dialects, formulated main problems, that requiring study in mentioned region, defined ways solution important dialectological problems in the Middle Polissja dialects for disclosure patterns development, history attitude and contemporary state Middle Polissja dialects.

Key words: Middle Polissja dialect, actual problems, dialectological research, ethnolinguistical research.

Отримано: 19.10.2012 р.

УДК: 811.161.2' 373

Н.В. Гудима

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ЗАРУБІЖНОМУ Й УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті автор аналізує погляди зарубіжних та українських мовознавців на причини запозичення лексичних одиниць, доводить вплив екстралінгвальних і власне лінгвальних чинників на процес запозичення лексем і систематизує основні мовні та позамовні чинники виникнення іншомовних слів у сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: процес запозичення, іншомовна одиниця, екстралінгвальні / лінгвальні, зовнішні / внутрішні, мовні / позамовні чинники, мовний контакт, вплив.

Для виявлення й осмислення інноваційних процесів у сучасному українському лексиконі важливим стає вивчення закономірностей та особливостей мовної динаміки, зовнішніх і внутрішніх чинників мовних змін.

Мовні та позамовні чинники вживання слів іншомовного походження тривалий час перебувають у центрі досліджень лінгвістів. Вони описані в дослідженнях таких зарубіжних та українських фахівців, як Б.М. Аббасової, С.К. Булича, Л.П. Крисіна, А. Мартіне, О.М. Мороховського, О.Г. Муромцевої, Г. Пауля, Е. Ріхтера, С.В. Семчинського, Ю.С. Сорокіна, Н.О. Шестакової. Цій науковій проблемі присвячено чимало праць сучасних дослідників, а саме: Б.М. Ажнюка, В.В. Акуленка, Л.М. Архипенко, М.В. Бондар, Н.Ф. Босак, І.М. Кочан, А.О. Ломовцевої, Д.В. Мазурик, В.А. Печерської, П.О. Селігея, В.П. Сімонок, О.А. Стишова, Л.В. Струганець, С.А. Федорєць та ін.

Мета статті – проаналізувати основні чинники лексичних запозичень у зарубіжному й українському мовознавстві.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) проаналізувати погляди зарубіжних та українських мовознавців на причини запозичення лексичних одиниць;

2) довести вплив екстралінгвальних і власне лінгвальних чинників на процес запозичення іншомовних слів;

3) систематизувати визначені сучасними мовознавцями основні мовні та позамовні чинники виникнення іншомовних слів в українській літературній мові нашої доби.

Головними рушійними чинниками, які постійно впливають на розвиток мови, її еволюцію, є позамовними або зовнішніми та внутрішньомовними, або тільки внутрішніми чинниками. Зауважимо, що в сучасному мовознавстві спостерігаємо певну неусталеність у спеціалізованих назвах цих понять. Так, С. Семчинський виокремлює такі чинники процесу запозичення лексем: 1) нелінгвістичні або екстралінгвістичні; 2) лінгвістичні: зовнішні (інтерлінгвістичні) та внутрішні (інтралінгвістичні) [7, с. 26]. Деякі лінгвісти іменують їх «екстра – і інтралінгвальними» (Ахманова, Панфілов), «нелінгвальними» (Гепнер).

І. Кочан називає їх зовнішньо – та внутрішньомовними чинниками, під впливом яких запозичуються іншомовні слова [2, с. 6]. Авторка зазначає, що «з давніх-давен торговельні, економічні та культурні зв'язки між народами сприяли проникненню в різні мови іншомовних слів. Запозичували слова на позначення реалій «чужого» життя або давно відомі реалії нерідко перейменовували вдалим запозиченим словом. Так само й українська мова збагачувалася іноземними елементами і словами» [2, с. 6]. Однак, ми вважаємо, що найдоречніше вживати такі синонімічні пари термінів, як «внутрішні і зовнішні», «екстра – та інтралінгвальні», а також «мовні (лінгвальні) та немовні (позамовні)» чинники.

На постійній взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку мови постійно наголошують як українські, так і зарубіжні мовознавці (І. Кочан, О. Мороховський, О. Муромцева, Г. Пауль, П. Селігей, С. Семчинський, В. Сімонок, О. Стишов, Л. Струганець та ін.).

До внутрішньомовних чинників впливу на розвиток мови можна зарахувати ті, що зумовлені властивостями певної мовної системи і становлять значний теоретичний і практичний інтерес [10, с. 22].

М. Кочерган виокремлює такі внутрішні чинники, які стимулюють уходження запозичених лексем: 1) намагання уникнути полісемії, закріпити за своїм і чужим словом різні смислові відтінки; 2) прагнення замінити багатослівне найменування однослівним [3, с. 229-230].

Інтенсивність проникнення іншомовних слів в українську мову на сучасному етапі суттєво зростає. Це пояснюють низка лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, серед яких найбільш важливими є корінні реформи в суспільно-політичному житті, які мають місце у нашій країні.

Виокремлюємо суспільно-політичні чинники, а саме: посилення зі здобуттям Україною незалежності безпосередніх контактів із європейськими державами; посилення потягу широкого кола людей до вивчення іноземних мов (поширеними стають не лише англійська та німецька мови, а й французька, італійська, іспанська). У цей час важливими є також й економічні чинники, головним чином яких є включення економіки України в світовий економічний простір, що стимулює інтернаціоналізацію лексичного шару; та культурні – пропаганда чужої культури через засоби масової комунікації та сучасну літературу.

Одними з чинників, які породжують мовні зміни, є так звані зовнішньолінгвістичні, зокрема, мовні контакти. Термін «мовний контакт» тлумачать мовознавці по-різному, зокрема як «поняття, що охоплює різноманітні мовні зв'язки, що проявляються на всіх лінгвістичних рівнях і встановлюються за певних історико-географічних, суспільно-політичних, культурних, психологічних та інших чинників між мовами незалежно від їх генеалогічної спорідненості чи топологічної близькості». А як відомо, мовні контакти спричиняють різні типи взаємодії мов, найголовнішими з яких є запозичення. Збагачення лексики внаслідок взаємодії мов є давно відомим фактом. Найбільш відкритими для проникнення іншомовної лексики вважають лексичні групи, які стосуються політичних, торговельно-економічних, військових, науково-культурних контак-

тів. Тому учені-лінгвісти підкреслювали неможливість аналізу запозичень без урахування соціолінгвістичного характеру цього явища і необхідність пояснення лінгвістичних змін у зв'язку з фактами історії, психології, навіть фізіології людини.

Німецький учений Г. Пауль визначав, що чинником, який впливає на процес запозичення, є певний мінімум двобічного контакту мов через посередництво міграції груп людей, територіальне розміщення, масове переселення, завоювання, а також подорожі окремих осіб [5, с. 460].

Л. Струганець вважає, що «контактування мов – результат такої взаємодії особливо відчутний у лексико-семантичній системі, яка вирізняється з-поміж інших мовних рівнів найбільшою проникністю. Впливу мов-донорів – зовнішньому щодо мови-реципієнта – інколи відводиться проміжне становище серед екстра – та інтралінгвальних чинників, бо наслідки мовних контактів залежні як від позамовних чинників (наприклад, від ступеня політичних, економічних і культурних зв'язків із країною), так і внутрішньомовних (наприклад, від міри системної близькості мов). Екстра – та інтралінгвальні чинники перебувають у постійній взаємодії і спричиняють кількісні та якісні мовні зміни» [11, с. 95].

Отже, взаємоконтактування і взаємозбагачення мов допомагає людству якнайповніше задовольнити ці потреби за рахунок лексичних новацій. Лексичні новації відіграють важливу роль у розвитку і взаємозбагаченні контактуючих мов, особливо їх словникового складу. Вони виникають у зв'язку з постійними потребами людей давати назви новим суспільно-політичним явищам, поняттям і подіям, новим винаходам у галузі науки і техніки, новим надбанням у галузі культури і мистецтва або замінювати старі назви предметів, явищ, понять, якостей, властивостей, дій тощо новими, кращими, зручнішими для спілкування, чи використовувати їх з певними стилістичними настановами. А потреби людей у нових назвах зумовлені поступовим розвитком усіх сторін суспільства, постійним виникненням нових предметів, явищ, понять. Особливо це помітно в останньому столітті, коли з появою нових наукових відкриттів, технічних винаходів в одній країні вони відразу поширюються в інших країнах, а слова, що називають ці новації, поширюються в інших мовах [8, с. 147]. Як бачимо, йдеться про чинники, пов'язані з функціонуванням мови в певному середовищі, зокрема, про лінгвальні контакти та інтерференцію, яка відбувається внаслідок взаємодії мов.

О. Мороховський, у свою чергу, виокремлює три групи чинників, які зумовлюють процес запозичення:

1. «Номінативна безвихідь» і прагнення до мовленнєвої економії. Зустрічаючись з новою реальністю, яка не має спеціального позначення в певній мові, мовець віддає перевагу не описовому звороту рідною мовою, а запозичує його іншомовне позначення. Інколи описовий зворот може бути занадто великий для того, щоб уживатися при щоденному мовному спілкуванні.

2. Прагнення мовців використати слова, позбавлені будь-яких конотативних значень, головним чином у сфері науково-технічної термінології і в номенклатурі. Для створення нових термінів можна використовувати як засоби рідної мови, так і запозичення. Але розвиток терміносистем низки наук у країнах європейського регіону свідчить, що вчені часто надавали перевагу запозиченим засобам перед власними.

3. Прагнення мовців використати слова, яким властиве конотативне значення, головним чином у сфері публіцистики і молодіжного жаргону. У публіцистиці, особливо присвяченій іноземній тематиці, іншомовні запозичення вживаються зі стилістичною метою – наблизити, конкретизувати описувані явища для читача і в той же час показати їх іномовність [4, с. 22-23].

П. Селігей пропонує розглядати такі основні чинники проникнення запозичених слів:

1) іншомовна термінологія є міжнародною, узвичаєною серед зарубіжних фахівців. Цей досвід особливо важить тепер, коли постколоніальна Україна усвідомлює себе частиною Європи, наздоганяє цивілізовані країни в економіці й культурі, переймає в західних народів їхні науково-технічні здобутки. Дедалі більше співвітчизників отримує доступ до новітніх інформаційних технологій. І те, що наша наукова мова вирівнюється за міжнародним стандартом, а чимало семантичних прогалів у її терміносистемах заповнюється шляхом запозичень, видається на перший погляд цілком закономірним;

2) тенденція до лаконізму й однослівності: мовці воліють позначити поняття одним запозиченим терміном, аніж багатослівно-громіздким питомим зворотом, замість довгих описів увесь потрібний зміст зосереджується в одному-єдиному слові, від якого до того ж утворюються однослівні похідні;

3) чуже слово однозначне, його семантика більш конкретна й чіткіше окреслена, воно деталізує наявне поняття, вносить новий смисловий відтінок, який важко чи неможливо передати питомим аналогом;

4) деякі іншомовні слова прицепилися в науковій мові через естетичні або етичні міркування. Особливо ця тенденція далася взнаки в медичній термінології;

5) чужі слова жваво проникають і тоді, коли окремі суспільні прошарки захоплюються культурою іншого народу. Тоді запозичення вкорінюються не стільки, щоб уточнити поняття чи прояснити суть справи, скільки з бажання мовця засвідчити свою сучасність і поінформованість, з претензій на розумову або ділову перевагу, з міркувань моди чи снобізму, а також з метою маніпуляції – щоб створити видимість чогось нового чи незвичайного [6, с. 10-11].

Головними характерними сторонами соціально-економічних і як наслідок – лінгвістичних реформ, є, як відомо, лібералізація економіки та політики, свобода підприємства та свобода слова, створення умов для всебічних зв'язків із західними країнами. Основні лексико-семантичні процеси у системі іншомовних запозичень в останні роки зводились до таких основних моментів: вони мали дійсно динамічний характер, який випереджав їх фіксацію як у словниках іншомовних слів, так і в інших офіційних джерелах і посібниках; одночасно актуалізувались і стали більш вживаними багато слів іншомовного походження, які до цього часу знаходились на периферії лексичного складу української мови, а функціонували лише у спеціальних підстилях; з'явилася у ході нашого дослідження низка рідковживаних іншомовізмів, які не зафіксовані в словниках іншомовних слів, але ввійшли у вжиток на позначення багатьох понять замість тих, які вже існують у мові-реципієнті.

Зважаючи на актуальність і важливе значення інноваційних процесів у динаміці лінгвальних змін, О. Стишов виокремлює низку основних чинників позамовного характеру, які впливають на збагачення словникового складу та активно діють у сучасній українській літературній мові. Це: демократизація всіх галузей суспільного життя (розширення функцій рідної мови та збільшення питомої ваги народно розмовних елементів у структурі літературної мови); істотне послаблення цензури й самоцензури; статус української мови як офіційної; зміни в соціальній структурі українського суспільства; необхідність, доцільність, практичні потреби мовців (самовираження в мові); мода на слова – естетичні смаки певної доби; пошуки нових засобів вираження [9, с. 21-22].

Іншомовним назвам, наприклад, одягу віддають перевагу і через позамовний чинник – престиж: закордонне сприймають як престижніше, ніж українське. При цьому «оцінку не пов'язують із якістю: своє може бути за якістю краще, але чуже – престижніше» [8, с. 153].

Потрібно зважати і на психологічні чинники, зокрема на явища табу, евфемізацію, прагнення до гіперболізації, іронію, бажання висловити суб'єктивні почуття тощо [10, с. 21]. Зауважимо, що вони впливають на пошуки адекватного лексичного вираження нових понять

Інтенсивне проникнення іншомовних слів у системи національних мов – міжнародне явище, викликане насамперед глобалізацією, супутником якої в більшості країн є дво – чи багатомовність. Інформаційну і мовну інтервенцію здійснюють через такі середовища, як телебачення й радіо, пресу масову культуру, Інтернет, інформаційне обслуговування споживчого ринку, особливо через рекламу. Глобалізаційні впливи стають дедалі помітнішими в системі освіти. Цьому сприяє вивчення інформатики й іноземних мов, зростання ролі Інтернету в освіті. Набуває поширення система дистанційного навчання й тестування через Інтернет, що не знає міжнародних бар'єрів, окрім мовного. Глобалізація – це інформаційна відкритість, а отже, й інформаційна присутність чужоземних учасників комунікативного процесу. Видимою ознакою такої присутності в українських ЗМК стали останнім часом іншомовні вкраплення, тобто одиниці, що зберігають незмінною іноземну графіку, а не записуються українськими літерами. Найчастіше це абрєвіатура, а також логотипи міжнародних корпорацій. Наявність таких одиниць можна кваліфікувати як вияв маргінального білінгвізму; тут ідеться вже не про запозичення в його класичному вигляді, а радше про перемикування кодів, тобто спорадичні переходи з української на іноземну мови [1, с. 191].

Між названими чинниками існує діалектичний взаємозв'язок і взаємозалежність, оскільки мови немає і не може бути без суспільства, так як і не може функціонувати суспільство без функціонування мови. Розвиток словникового складу значною мірою визначають і внутрішні закони. Саме цей факт зумовлює глибинний вплив на лексику позамовних чинників. А для того, щоб мовний механізм прийшов у рух, потрібен зовнішній поштовх. Оцей чинник і визначає взаємозалежність зовнішніх та внутрішніх чинників мови.

Отже, лексичні новації з'являються в усіх мовах світу, але кількість їх і швидкість появи тісно пов'язані з рівнем суспільно-економічного і науково-технічного розвитку народу – носія певної мови та досконалістю її власних словотворчих засобів.

Список використаних джерел

1. Ажнюк Б.М. Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах / Б.М. Ажнюк // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 190–207.

2. Кочан І.М. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.М. Кочан. – К., 2006. – 39 с.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.
4. Мороховський О.М. Деякі питання теорії (іншомовних) запозичень / О.М. Мороховський // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 19–25.
5. Пауль Г. Принципы истории языка / Г.Пауль ; [пер. с нем. под ред. А.А. Холодовича]. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – 500 с.
6. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? / П. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3–17.
7. Семчинський С.В. Взаємодія мов і фактори лінгвістичного розвитку / С.В. Семчинський // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 7. – С. 25–37.
8. Сімонок В.П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу / В.П. Сімонок. – Х. : Основа, 2000. – 331 с.
9. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Стишов. – К., 2003. – 35 с.
10. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – К. : Видавничий центр КНЛН, 2005. – 388 с.
11. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. / Л. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.

Summary. In this article the author analyses the opinions of Ukrainian and foreign linguists about the reasons of borrowing the lexical units; proves the influence of extralingual and properly lingual factors on the process of borrowing lexims; systematizes the main language and extralanguage factors of appearing foreign words in modern Ukrainian literary language.

Key words: borrowing process, foreign unit, extralingual / lingual, language / extralanguage, outside / inside factors, language contact, influence.

Отримано: 9.10.2012 р.

УДК 811.161.2'367

Н.В. Гуйванюк

КОНСТРУКЦІЇ МІСЦЯ У ТВОРАХ В.СТЕФАНИКА: СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОЛІТЕРАТНОЇ МОВИ ТА ДІАЛЕКТНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті проаналізовано конструкції із значенням місця, зафіксовані у творах покутського письменника Василя Стефаника. Визначені місце та роль діалектних елементів в системі просторових конструкцій у творах письменника, їх співвідношення з загальнолітературною мовою.

Ключові слова: Василь Стефаник, синтаксис, обставинні поширювачі місця, загальнолітературна мова, діалектне мовлення.

Як писав Іван Огієнко, «мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національної організації... Мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я. І поки живе мова – житиме й народ як національність». Незаперечною істиною є й те, що мова – це найважливіший і всеохопний засіб спілкування, засіб передачі інформації, але самим лише спілкуванням не вичерпується суспільне значення мови для письменників. Це засіб творення, художнього реалістичного відображення дійсності, із збереженням тих ознак, що вказують на час та місце подій. Важливість цих категорій підтверджують філософи і мовознавці. Простір і час як складники картини світу в цілому, як дві сторони одного цілого, форми осягнення об'єктивної дійсності, що виробляються на основі суспільно-історичної практики і змінюють свій зміст відповідно до способів людського буття та глибини пізнання, вважаються загальними формами буття матерії: у філософії під простором розуміється усе, що має певну довжину, ширину, висоту, розташоване ближче, далі, ліворуч, праворуч, позаду, попере-